

MARIJA MANDIĆ

Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia, Balkanológiai Intézet

Stratégiák a magyarországi szerbek nyelvének és többnyelvűségének megőrzésére: kihívások és perspektívák¹

Összefoglaló

A tanulmány a magyarországi szerbek szociolingvisztikai helyzetével foglalkozik. A cikk első részében bemutatom a magyarországi kisebbségi nyelvekkel kapcsolatos kutatások eredményeit. A vizsgálatokból kiderül, hogy a kisebbségi közösségekben folyamatban van a nyelvsváltás, és a kisebbségi nyelvváltozatoknak alacsony a presztízse mind a kisebbségi, mind pedig a többségi kultúrákban. A cikk további részében a szerb nyelv használatának olyan különböző aspektusait tárgyalom, amelyeket fontosnak vélek ebben a szociolingvisztikai helyzetben: ezek a nyilvános térben és a médiában való nyelvhasználat, a nemzeti nyelvhez való viszony destabilizációja, a hagyományos többnyelvűség, a nyelv megtartásának fontossága a vegyes házasságokban, a magyarországi szerb nyelvváltozatok státusza a szerb nemzeti kultúrában. Végül áttekintem a nyelv megőrzésének és revitalizációjának perspektíváit, valamint a magyarországi szerbek szociolingvisztikai vizsgálatának további kutatására teszek javaslatokat.

Kulcsszavak: szociolingvisztika, kisebbségi nyelvek, nyelvcsere, kontaktusváltozatok, magyarországi szerb nyelv.

---

¹ A jelen tanulmány két projekt keretében jött létre: a Norvég Kutatási Tanács „Probing the Boundaries of the (Trans)National: Imperial Legacies, Transnational Literary networks and Multilingualism in East Central Europe” (Grant number 275981), valamint a Szerb Köztársaság oktatási, tudományos és technológiai fejlesztési minisztériuma által finanszírozott, 178010 sz. „Nyelv, folklór, migráció a Balkánon” nevű projekten belül, melyet a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia valósít meg.

Bevezetés

Szembe kell néznünk a kisebbségi nyelvek használatának visszaszorulásával, valamint azzal a ténnyel, hogy ezeket igen gyorsan felváltja a többségi nyelv. Ez a jelenség megfigyelhető az egész modern világban. Ugyanakkor az ilyen folyamatokra válaszként működik a kisebbségi és veszélyeztetett nyelvek revitalizációja. Mivel a kommunista rendszert Magyarországon nem érdekelte a kisebbségek kérdése, hiszen úgy vélték, hogy a munkásosztály vezette társadalomban ez túlhaladott szempont, számottevő, jelentős kutatások csak a demokratikus változások után kezdődtek. Cikkem első részében röviden bemutatom a magyarországi kisebbségi nyelvek kutatásának eredményeit, tanulmányom középponti részét a szerb nyelv helyzetének szentelem. Nem szándékozom átfogó leírást adni, csupán rámutatok a magyarországi szerb nyelvhasználat sajátosságaira, valamint a beszélőknek a nyelvvel kapcsolatos attitűdjére. A következő sajátosságokat tárgyalom: a nyelv használata a nyilvánosság előtt és a médiában, a nemzeti nyelvhez való viszonyulás destabilizációja, a hagyományos többnyelvűség, a nyelv megtartásának fontossága a vegyes házasságokban, a magyarországi szerb nyelvváltozatok (alacsony) presztízse a kisebbségi és a szerb nemzeti kultúrában.

A kisebbségi nyelvek kutatása Magyarországon

A magyar szociolingvisták 2001 és 2004 között végezték el az első országos felmérést hat, nem magyar etnolingvisztikai háttérű nyelvi kisebbség körében tapasztalható nyelvi és társadalmi változásokról. A beás, német, román, szlovák és szerb mellett a vizsgálat kiterjedt a siketekre mint erősen diszkriminált közösségre is (Bartha, Borbély 2006).² Különös figyelmet fordítottak a szerb

---

² A magyar *beás* népnév egy olyan román nyelvű népcsoportra utal, amely legalább két évszázada él a mai Magyarország, Románia, Szerbia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Bulgária és Észak-Macedónia területén. Számos kulturális sajátosságuk alapján a romákhhoz tartozóknak tekintik őket, bár nyelvük nem roma nyelv. A közösség tagjai különböző nevekkkel illetik magukat: *banjaši*, *rudari*, *románok*, *korytari*,

beszélőire és e közösség összehasonlítására a hozzájuk kulturálisan közel álló románok helyzetével. A kutatást kérdőívek segítségével végezték, melyeket az adott kisebbséghez tartozók osztottak meg a saját közösségükben.³ Külön vizsgálták a nyelvvel kapcsolatos attitűdöt, valamint a nyelvnek a nemzeti identitás szerkezetében játszott szerepét.

Az 1990-es éveket követően ezenkívül lendületet vett a monografikus tanulmányok mellett a Magyarországon beszélt kisebbségi nyelvváltozatok kutatása, többek között a bolgár (Сотиров 2000), a német (Gal 1987, 1993, 1995, Erb, Knipf 1999), a roma (Réger 1979), a román (Borbély 1995/1996, 1997, 2000, 2007), a szlovák (Gyivicsán 1993), a szerb (Илић [Мандић] 2009, 2010, 2011, 2013, Ilić [Mandić] 2014), a horvát (Grbić 1994) és más nyelvek esetében.

A felsorolt tanulmányok olyan következtetésekre jutottak, amelyek szinte minden magyarországi kisebbségi nyelvre alkalmazhatóak:

- A nyelvváltás előrehaladott állapotban van, és elsősorban a beszélői generációk összehasonlítása során figyelhető meg: az idősebbek kétnyelvűek, a középnemzedék többnyire csökkent szókincsnek és kifejezőképességnek van birtokában, míg a fiatalok legtöbbször csak passzívan ismerik a nyelvet.⁴ Minden generáció beszélői magabiztosabbak magyarul, mint a kisebbségi nyelven, különösen az írásbeli megnyilvánulásokban.

---

román/vlach cigányok, beások, baesi. Magyarországon a *beás* szó honosodott meg (vö. Сикимић 2005, 2006).

³ A szerb nyelvi közösség felmérésében 70 válaszadó vett részt, mindkét nemből, minden korosztályból és minden iskolai végzettség szerint. Az adatokat a pomázi általános iskola tanára, Miloš Simić gyűjtötte.

⁴ A nyelvváltást úgy lehet definiálni, mint olyan folyamatot, amelyre az jellemző, hogy az egyik nyelv szokásos használatát a másiké váltja fel, és ennek során több nemzedék is használja mindkét nyelvet (Weinreich 1953: 68). A modern szociolingvisztika a kisebbségi nyelv korlátozott ismeretével rendelkező beszélőket különböző megnevezésekkel illeti, a kifejezések csak részben fedik egymást (ang. *semi-speakers*, *low-proficiency speakers*, *terminal speakers*, *narrow speakers*, vö. Dorian 1981, Tsitsipis 1998, Gal 1998).

– A németet kivéve a kisebbségi nyelvek beszélői a saját nyelvüket a magyarnál kevésbé hasznosnak ítélik meg. Ez azt jelenti, hogy kevés gyakorlati hasznát látják a beszélők számára, ugyanakkor a kisebbségi nyelvhez jóval erősebb érzelmi kapcsolat fűzi őket, mint a magyarhoz.

– Kivétel nélkül minden kisebbségi nyelvváltozat mint nem standard, kontakt változat alacsonyabb státusszal rendelkezik a saját nemzeti, anyaországi kultúrákban. Úgy a kisebbségi, mind a standard beszélői ‘rossz, romlott’ vagy ‘helytelen’ nyelvhasználatként, nyelvjárásként tekintenek rá. A kisebbségi nyelvváltozatok alacsony presztízse különösen akkor lesz szembeötlő, amikor az anyaországi norma beszélőivel kommunikálnak. Mindemellett a kisebbségi nyelvek oktatása ráadásul főleg a standard tanításán és a kisebbségi nyelvváltozat háttérbe szorításán alapul.

– A neoliberais koncepción és a kollektív jogok tiszteletben tartásán alapuló nyelvi jogokat Magyarországon gyakran nem alkalmazzák, és nincsenek összhangban a mindennapi nyelvhasználattal.

A szerb nyelv: népszámlálások Magyarországon 1990–2011

A szerb nyelv szociolingvisztikai helyzetébe számos helyen tudunk betekintést nyerni: az országos népszámlálási adatokból, a szerb közösségre vonatkozó szociolingvisztikai, dialektológiai és antropolingvisztikai kutatásokból, valamint egyes antropológiai és szociológiai kutatásokból. Ki kell emelni, hogy mind ez idáig nem készült átfogó, szisztematikus szociolingvisztikai tanulmány a magyarországi szerb nyelvváltozatokról.

Az állami népszámlálások adatai szerint a szerb kisebbség és a szerb nyelv beszélőinek létszáma az 1990–2011 közötti időszakban Magyarországon növekvő tendenciát mutat:⁵

Állami népszámlálás – Szerbek	Nemzetiség	Anyanyelv	Családban és barátokkal használt nyelv	Kapcsolat a szerb kisebbséggel
1990	2,905	2,953	/	/
2001	3,816	3,388	4,186	7,350
2011	7,210	3,708	5,713	10,038
Növekedési ráta	+148%	+25%	+36	+37%

Az 1990-es és a 2011-es népszámlálás adatait, azaz a bő két évtized alatt eltelt időt összehasonlítva azt látjuk, hogy a szerb anyanyelvű beszélők létszáma 25 %-kal, a szerb nemzetiségűeké pedig 148 %-kal nőtt. Azonban figyelembe véve a szerb közösség demográfiai adatait és a népszámlálás időközben megváltozott módszereit, egyértelmű, hogy a szerb kisebbséghez tartozók számának növekedése nem a magyarországi történelmi diaszpórának nevezett eredeti lakosságnak köszönhető. A 2011. évi népszámlálás szerint a nagyrészt falusi, mezőgazdasággal foglalkozó régi szerb közösségekben demográfiai csökkenés tapasztalható (Ilić [Mandić] 2014: 98). A szerb kisebbséghez tartozó újabb csoportok egy részét valószínűleg azok a bevándorlók alkotják, akik 1990-től kezdve elhagyták a volt Jugoszlávia területét, és Magyarországon telepedtek le. Ez a bevándorlási folyamat mindazonáltal 2001-ben érte el tetőpontját, ezért feltételezhető, hogy az újonnan összeírtak egy része a nyelvet már nem beszélő, szerb származású magyar állampolgár, viszont a 2011. évi népszámlálás előtt nem szerb nemzetiségüként tüntették fel magukat. Ennek az elhallgatásnak egyik oka lehet az a negatív kép, amelyet a nyugati és a magyar média festett Szerbiáról és a szerbokről a 20. század utolsó évtizedében (vö. Ластинћ 2005: 191). Feltételezhető továbbá az is, hogy a 2011. évi népszámlálási adatok magukban

⁵ Vö. Magyarországi népszámlálás 2001, 2011: Népszámlálás 2001, 2011, <http://www.ksh.hu/nepszamlalas/?lang=en> (vö. Vékás 2005: 128).

foglalják a szerb kisebbség ún. „szimpatizánsait” is, akik közé a szerb közösséghez közeli, baráti rokoni vagy baráti kapcsolatban álló személyek tartoznak.

A szerb nyelv használata Magyarországon

A következő részben a szerb nyelv magyarországi használatát vizsgálom. Különös figyelemmel fordulok azok felé a tényezők felé, amelyek véleményem szerint fontosak a szerb nyelv szociolingvisztikai helyzetének feltárásában, ezek pedig a nyelv a nyilvánosság előtt és a médiában, a nemzeti nyelvhez fűződő kapcsolatok destabilizációja, a hagyományos többnyelvűség, a nyelv megőrzésének fontossága a vegyes házasságokban, a standard nyelv tekintélye, valamint a kisebbségi szerb nyelvváltozat mint kontaktvariáns stigmatizált mivolta,

A nyilvános tér és a média

Az ortodox egyházak mint nemzeti alapokon szerveződő vallási intézmények előnyben részesítik a kisebbségi nyelv használatát úgy a szertartásokon, mint a prédikációkban. A bolgár, a román és a szerb közösség esetében tehát a templom az egyik fontos nyilvános tér, amelyben a kommunikáció legnagyobb részt kisebbségi nyelven zajlik. Ez mindenképpen pozitív hatással van a szerb nyelv vitalitására, különösen az idősebb beszélők körében.

Ugyanakkor, mivel a nyelv életképessége egy szekuláris társadalomban nem alapulhat az egyházi nyelvhasználaton, a szerb oktatási intézmények, köztük a budapesti Nikola Tesla Szerb Tanítási Nyelvű Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium és Kollégium, valamint a többi óvoda és általános iskola rendkívül fontos szerepet játszanak a nyelvtanulásban és a revitalizációban a fiatalok körében. Különösen sikeres példa a battonyai szerb–magyar kéttannyelvű iskola, amely jól beleilleszkedik a helyi közösségbe, és minőségi programjaival számos magyar gyerek számára is vonzóvá vált. Egy 2003. évi felmérés szerint a szerb

etnikumba tartozó gyermekeknek több mint 80 %-a vesz részt valamilyen kisebbségi oktatásban, a tanulók nagy része csak igen csekély mértékű előzetes szerb nyelvtudással rendelkezik, a diákok több mint fele pedig vegyes házasságokból származik (Ластих 2005: 214). Közép- és felsőfokú oktatás zajlik a Szegedi Tudományegyetem Szláv Filológiai Tanszékén (szerb specializáció, ill. szerb tanári és nemzetiségi szerb-tanári szak), a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanító- és Óvóképző Karán (szerb nemzetiségi szakirány) és a Bölcsészettudományi Kar Szlavisztikai Intézetében (szerb nyelv és irodalom szak). A szerb mint kisebbségi nyelv oktatásával számos probléma van: a tanulók alacsony létszáma, az oktatás konkurencianélkülisége, az alacsony óraszám, elégtelen finanszírozás, a tanárok és szakfelügyelők, valamint tanácsadók hiánya (vö. Ластих 2005, Ружин 1994, Чобан-Симић 1994).

Magyarországon vannak szerb nyelvű rádió- és televízióműsorok, valamint egy hetilap *Српске народне новине* címmel⁶. A 2001–2002-ben végzett felmérések szerint az e kisebbséghez tartozók 77,4 %-a rendszeresen olvassa a lapot; a napi és heti rádióadások hallgatottsága 25,6 %, a *Српски екран* című, hetente jelentkező tévéprogram nézettsége 50,5 %; a magyar nyelvű feliratozásnak és a magas színvonalú szerkesztésnek köszönhetően pedig a szerbiai tévéműsorok nézőinek száma többszörösen meghaladja a szerb kisebbség létszámát (Ластих 2005: 217–219). A felmérés azt is kimutatta, hogy jelentős számú ember követi az ‘anyaországi’ médiát, és fordítva: sokan egyáltalán nem kísérik figyelemmel; 91,8 % szeretné követni az ‘anyaországi’ médiát, ha csak

---

⁶ Az MTV állami tévécsatornán heti fél órában jelentkezik a *Српски екран* című, szerb nyelvű adás. Szerb nyelvű rádióprogramok: vasárnap kivételével mindennap másfél óra, regionálisan (zenés kontaktadás), napi fél óra három régióban (Szeged, Budapest, Pécs), valamint naponta fél óra országosan (hírműsor). Ezenkívül létezik egy szerb nyelvű internetes rádióadás, a Ritam Radio (a Budapesti Szerb Önkormányzat támogatásával) (Ластих 2005: 217–219). A *Српске народне новине* (2009 óta *Српске недељне новине*) közel 2000 példányban kerül kinyomtatásra. A lap 1991-től jelenik meg, alapítója, egyben kezdetben kiadója a Szerb Demokratikus Szövetség volt, ma a Szerb Országos Önkormányzat, anyagilag pedig az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatja. A lap online is elérhető (<http://www.snn.hu>).

lehetséges.⁷ Ezek az utóbbi eredmények arra utalnak, hogy az ‘anyaországi’ média nyomon követése iránt komoly, de kielégítetlen igény mutatkozik (Јасрић 2005: 219).

A nemzeti nyelvhez való viszony destabilizálódása

Az 1990. és 2011. évi népszámlálások fentebb bemutatott eredményei arról tanúskodnak, hogy a magukat szerb nemzetiségűnek és szerb anyanyelvűnek vallók létszáma ez idő alatt megnövekedett: az 1990-es 3 százalékról az arány 2011-ben már 49 százalékra módosult. Ezek az adatok az asszimilációs folyamatok erősödését jelzik, a szerb nyelv alacsony presztízsét, ugyanakkor a hagyományos nemzeti és nyelvi reláció szétválását is.

A magyar szociolingvisztikai kutatók fentebb említett, 2003-ban végzett felmérése rámutat a szerb közösségben a saját etnikai identitásuk megítélésében tapasztalható destabilizációra nemzetiség és nyelv viszonylatában: a legtöbben, 73,2 % a származást hangsúlyozzák, míg az anyanyelvet jóval kevesebben, mindössze 26,9%.⁸ A származásnak az anyanyelvvél szemben való hangsúlyozásában a német és a roma közösséggel vethetők egybe, míg különböznek a román és szlovák kisebbségtől, amelyek tagjait mindenekelőtt a nyelv köti össze (Bartha, Borbély 2006: 358).

Hasonló argumentációval találkozhatunk Mladen Prelić kutatásaiban is, amelyet a budapesti és környékbeli szerbek körében végzett. Arra a kérdésre, hogy „szerb-e az, aki azt mondja magáról, hogy szerb, de nem tart slavát (a családi

---

⁷ A magyarországi szerbek esetében az ‘anyaország’ kifejezés vonatkozhat bármely országra, amely a volt Jugoszlávia felbomlása után jött létre, mivel a bevándorlók az ország különböző részeiről származtak. Ugyanakkor a régi és az új diaszpóra származási helyétől függetlenül a szó leginkább Szerbiát jelenti. A félidézőjelek itt arra utalnak, hogy a kifejezést a magyarországi szerbek diskurzusából kölcsönöztem. E kifejezés kritikai vizsgálatának és szemantikai bővülésével kapcsolatban vö. Гавриловић 2007, Илић [Мандић] 2010.

⁸ A válaszadók az azt a kérdést tették fel, hogy „Mitől érzi magát szerbnek?“, és arra kérték őket, hogy válasszanak egyet a megadott válaszok közül: 1) a szüleim miatt; (2) ez az anyanyelvem; (3) az általam beszélt nyelv miatt; (4) ehhez a közösséghez tartozom (Bartha, Borbély 2006: 348).

védőszent ünnepét) / nem beszéli a nyelvet / nem pravoszláv, nem tartja a szerb szokásokat, és nem jár templomba?”, a válaszadók közül majdnem kétszer annyian vélték úgy, hogy nem szerb, aki nem ünnepli a slavát (36 %), mint akik szerint nem szerb valaki, ha nem pravoszláv (22 %), illetve ha nem beszéli a nyelvet (21 %) (Прелић 2008: 195).

Felmerül a kérdés, hogyan kell értelmezni a nemzet és nyelv kapcsolatának destabilizációjára vonatkozó adatokat. Egy 2008-as budapesti tudományos konferencián szememre vetették, hogy ezeknek az adatoknak a hangsúlyozásával azt akarom szuggerálni, hogy a nyelv nem fontos az identitásérzés szempontjából.⁹ Azonban ezeket az adatokat nem a nyelvcsere és a nyelvvesztés jeleiként kell értelmezni. Ellenkezőleg, a magyar szociolingvisták véleménye szerint az, hogy a szerb kisebbség tagjai ragaszkodnak a közösséghez akkor is, ha már elveszítették nyelvüket, vagy nem beszélnek elég jól, a szerb kisebbség vitalitásáról tanúskodik. Nevezetesen ez azt jelenti, hogy az a feltételezett szerb, aki elveszíti a nyelvét, továbbra is kötődik a közösséghez, ami pedig jó alapot ad a nyelv revitalizációjához (Bartha, Borbély 2006: 358).¹⁰

Kétnyelvűség és többnyelvűség

A magyarországi szerbekkel kapcsolatos kutatások foglalkoztak a beszélők hagyományos két- és többnyelvűségével is. A szerb kisebbségi közösség tagjai a többnyelvűséghez pozitívan állnak hozzá, és túlélésük egyik feltételeként tekintenek rá (Прелић 1995, 2001, Сикимић 2003, Илић [Мандић] 2009, 2011, Илић [Мандић] 2014). A nyelvválasztás és a kódváltás tehát Magyarországon jelen

---

⁹ A szóban forgó konferencia A kisebbségi nyelvek helyzete Magyarországon és délkeleti szomszédainál, Budapest, 2008. szeptember 18–20., szervezők: Szerb Országos Önkormányzat, MTA Kisebbségkutató Intézet, belgrádi Etnikumkutató Központ.

¹⁰ Bartha és Borbély (2006: 348) rámutatnak a következőre: „According to the results, it can be hypothesized that if a Romanian person in Hungary loses his/her native language, then his/her Romanian identity will be lost as well (...) But if a Serbian person in Hungary loses her/his native language, he/she will not lose the Serbian identity as rapidly as a Romanian, because of his/her strong experience of belonging to the Serbian community.”

van a szerbek mindennapi kommunikációs gyakorlatában.¹¹ A kommunikáció módjai azonban eltérőek, családonként mások és mások (Илић [Мандић] 2011: 109).

Mladen Prelić kutatásai megmutatták, hogy a szerb közösség tagjai emocionálisan kötődnek a saját kisebbségi nyelvükhöz, amelyet 'szebbnek' tartanak a magyarnál, jobban szeretik, bár a magyart sokkal hasznosabbnak vélik (Прелић 2001). A szerb nyelv hasznosságának az ilyen megítélése egyben rámutat gyakorlati értékének csökkenésére mind az állami (magyar), mind pedig globális kontextusban.

Vegyes házasságok

A szerb nyelv szociolingvisztikai helyzetének fontos komponensei a vegyes házasságok. Közismert, hogy a második világháború utáni időszakban az egyik legmagasabb létszámú exogámia a szerb kisebbségben figyelhető meg, és a legtöbb vegyes házasságot éppen magyar nemzetiségűekkel kötötték (Прелић 2008: 130, Илић [Мандић] 2014: 135). Ezenkívül a korábban bemutatott magyarországi szerb nyelvű oktatásban részt vevő diákoknak is több mint a fele vegyes házasságokból származik (Јасић 2005: 214).

Az európai kisebbségi közösségekről szóló kutatások nyomán tudjuk, hogy a többségi nyelvre való áttérés a vegyes házasságokban a hagyományosan két- és többnyelvű környezetben újabb jelenség, és különösen a második világháború utáni korszakra jellemző. A többségi nyelvre való áttérés a kisebbségi nyelv presztízsének mind a kisebbségi közösségben, mind pedig a társadalom egészében tapasztalható visszaesése miatt következik be (Gal 1979: 124). A magyarországi kisebbségekre vonatkozó kutatások és a szerb beszélők nyilatkozatai is azt mutatják, hogy a kisebbségi nyelvek beszélői kerülnek a saját nyelvük használatát,

---

¹¹ A kétnyelvűek társalgásában a kódváltás fontos stratégia, és azoknak a nyelvi eszközöknek a párhuzamos használatán alapul, amelyeket a beszélők vagy tudatosan, vagy nem tudatosan a két eltérő nyelvi-nyelvtani rendszerből alakítanak ki (Gumperz [1982] 2002: 66).

ha legalább egy egynyelvű jelen van közöttük. Susan Gal ezt a stratégiát „az udvariasság ideológiájának” nevezi, és elítéli mint olyan eszközt, amelyet a többségi beszélők alkalmaznak a kisebbségi nyelvhasználat visszaszorítása érdekében (Gal 1988). A második világháború előtt a többnyelvű környezetben – először az Osztrák–Magyar Monarchiában, majd Magyarországon, a Jugoszláv Királyságban és Romániában – elvárás volt, hogy a lakosok legalább alapszinten ismerjék a társadalmi közeg nyelvét (Крел, Мандић 2016). A vegyes házasságokban ápolták a többnyelvűséget, ezáltal itt fennmaradtak a kisebbségi nyelvi nyelvek. Így tehát a valamely kisebbségi nyelven folytatott kommunikációt sem kellett félbeszakítani, amennyiben egy más anyanyelvű beszélő csatlakozott, hiszen a környezetnyelven folytatott beszélgetés érthető és követhető volt az ő számára is.

Az idősebb magyarországi szerbek diskurzusában a vegyes házasság gyakran okozati összefüggésben áll a nyelvvesztéssel, a slava szokásának eltűnésével, a demográfiai hanyatlással (Ilić [Mandić] 2011). Míg a második világháború előtt születettek körében negatív hozzáállás tapasztalható a vegyes házasságokhoz, a fiatalabb generációk nyitottabbak, köztük inkább a pozitív megítélés uralkodik (Прелић 2008: 200–204). Manapság gyakorlatilag nincsenek olyan szerb családok Magyarországon, amelyekben ne tapasztalták volna meg a vegyes házasságot a szűkebb vagy tágabb környezetükben. A magyarországi szerbek diskurzusainak kvalitatív analízise azt mutatta, hogy eltérő stratégiákat alkalmaznak, amikor a vegyes házasságok kerülnek szóba: a dekonstrukciótól (az ilyen házasságok autentikus mivoltának és legitimitásának a szerb közösség hanyatlásával való ok-okozati kapcsolatnak a tagadása) a transzformációs stratégiáig (a vegyes házasságoknak az olyan új identitású mintákban való elhelyezése, amelyek a házastárs kultúrájával és nyelvével harmóniában megtartják a szerb nyelvet és az etnikai identitást) (Ilić [Mandić] 2014: 217–225, Илић [Мандић] 2010).

Mivel a modern társadalom az egynyelvű standard paradigmák kialakulásának irányába halad, a kisebbségi nyelvek megőrzéséhez sok erőfeszítésre van szükség a vegyes házasságokban. A fentiek alapján úgy vélem, hogy a szerb nyelv magyarországi fennmaradása nagyban függ a vegyes házasságokban alkalmazott kétnyelvűségi stratégiáktól.

A kisebbségi nyelvváltozatok és a nemzeti kultúra

A szerb nyelv magyarországi helyzetét nem lehet megérteni anélkül, hogy rámutatnánk arra az alacsony presztízsrre, amely az ilyen nyelvváltozatokra jellemző a szerb nemzeti kultúrában, és amely általában igaz a legtöbb regionális és kontaktváltozatra is. E tekintetben maga a szerb kultúra a standard nyelviségnek azt az európai mintáját követi, amelyben a standard és annak ismerete a nemzeti államnak és intézményeinek – mint amilyenek pl. az oktatási intézmények, tömegtájékoztatás, közigazgatás, munkahelyek – tekintélyéhez kapcsolódik. Ily módon a nemzeti állam (újra) megteremti a standard és a nem standard változatok közötti hatalmi aszimmetriát (vö. Milroy 2001, Bourdieu 1977). A standard nyelv kultúráiban – mind a szakértői, mind a nem szakértői diskurzusban – a standard nyelvet ideológiai és nem nyelvi terminus technicusokkal határozzák meg, ami azt jelenti, hogy az olyan kifejezéseket, mint a *magyar nyelv*, *német nyelv*, *szerb nyelv* és más hasonlókat a *magyar / német / szerb standard* szinonimáiként használják (vö. Laihonen 2009). Ebben a nyelvi ideológiában a standard a ‘legjobb’ vagy az egyetlen ‘szabályos’ változat, míg a többi, különösen a normanyelvtől távol állókat ‘rontott’, ‘csúnya’, ‘szabálytalan’ variánsoknak tekintik.

A standardnak ezt az ideológiáját a szerb kultúrában ki is dolgozták, a kisebbségi és regionális változatok stigmatizálásával együtt (vö. Petrović 2015, Ilić [Mandić] 2012, Filipović 2011, Šare, Stanković 2011). A kutatók már rámutattak arra, hogy a magyarországi szerb beszélők különösképpen vonakodnak szerbül beszélni az anyaországi nemzeti kultúra képviselői előtt, mert attól

tartanak, hogy ők maguk nem beszélnek ‘helyesen’ (Папулин 2003). A szociolingvisztikai és antropolingvisztikai kutatásokban kimutatták, hogy a magyarországi szerb beszélők a szerbiai, normanyelvet beszélő partnerekkel folytatott társalgás során gyakran korrigálják magukat, ha nem normatív kifejezést vagy kölcsönszavakat használnak, és a *szerb nyelv* szókapcsolatot a standard jelentésében használják (Ilić [Mandić] 2014, 160–182, Илић [Мандић] 2010).

A magyarországi terepmunka során magam is azt tapasztaltam, hogy a közép- és fiatal generációkhoz tartozók vonakodtak előttem szerbül beszélni, míg a család idősebb tagjai arra törekedtek, hogy ne beszéljek négy szemközt a fiaikkal és lányaikkal, akik az ő fogalmaik szerint ‘nem tudnak jól szerbül’. A magyarországi beszélgetőtársakkal folytatott interjúk során lejegyeztem olyan megnyilvánulásokat, amelyekben arra panaszkodtak, hogy a szerbiai beszélők gúnyolják őket, amiért nem szabályosan beszélnek, ez pedig elsősorban a gyermekeknél jellemző, vagyis olyan helyzetekben, amikor a magyarországi gyerekek találkoznak szerbiai gyerekekkel (Илић [Мандић] 2011: 113–114). A budapesti szerb gimnáziumban tanuló diákokkal folytatott beszélgetésekben ezenkívül gyakran hallottam, hogy a magyarországi szerbek ‘nem tudnak szerbül’, amit ők beszélnek, az ‘nem szerb’, nem ritkán néhány jellegzetes, a magyarországi beszélők által használt nem standard kifejezés kicsúfolásáig is elmenve. Az ilyen helyzetek hozzájárulnak a kisebbségi nyelvváltozatok stigmatizálásához, és a Szerbiában uralkodó standard nyelvi ideológia következtében jönnek létre.

E tekintetben szeretném hangsúlyozni, hogy az ilyen hozzáállást szükséges megváltoztatni nemcsak a kisebbségi, de a regionális is, például a dél- és kelet-szerbiai, valamint koszovói szerb nyelvváltozatok beszélőivel szemben is, akiknek a nyelvjárása ugyanúgy ‘helytelenként’ stigmatizált. Megjegyzendő, hogy a kisebbségi nyelvváltozatok vitalitására rendkívül káros befolyása van mindenféle nyelvi purizmusnak. A magyarországi szerb nyelv minden szinten a magyar hatása alatt áll, a nyelvpolitikának pedig nem lenne szabad sem fékeznie, sem elvetnie az általánosan elfogadott kontaktformákat.

Összegzés

A cikkben a szerb nyelv magyarországi használatát és azokat a jellegzetességeket tárgyaltam, amelyek meglátásom szerint fontosak a szociolingvisztikai helyzet megértése szempontjából. Áttekintettem a nyelv használatát a nyilvános térben és a médiában, a nemzeti nyelvhez való viszony destabilizációját, a hagyományos többnyelvűséget, a nyelv megtartásának jelentőségét a vegyes házasságokban, akárcsak a magyarországi szerb nyelvváltozatok (alacsony) presztízsét a szerb nemzeti kultúrában. A fent ismertetettek alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy két, látszólag ellentétes folyamat zajlik jelenleg a magyarországi szerb beszélők körében – a nyelvváltás, valamint a nyelv megtartására és revitalizációjára való törekvés. A magyarországi szerbek által alkalmazott stratégiák hasonlóképpen a nyelv megtartásának és a többnyelvűségnek a harcaként írhatók le.

A demográfiai csökkenés, a vegyes házasságokban a kétnyelvűség előmozdítására irányuló stratégiák elégtelen mivolta és a normanyelvi purizmus hozzájárul a magyarországi szerbek körében a szerb nyelv használatának hanyatlásához. A nyelv megtartásában és revitalizációjában számos tényezőnek van jelentős szerepe. Mindenekelőtt a kisebbségi oktatási nyelvű iskolák a legfontosabb letéteményesei a nyelv fenntartásának. Emellett a szerbiai intézményekkel és településekkel való testvérkapcsolatok, akárcsak a kölcsönös látogatások és személyes kontaktusok, valamint a Szerbiában a gyermekek számára szervezett nyelvi táborok is igen pozitív hatást gyakorolnak a nyelv vitalitására, akárcsak az egyes beszélők nyelvének revitalizációjára.

A magyarországi szerb nyelv megőrzése és fejlesztése összekapcsolódik további kutatások távlataival és szükségességével is. Ami a szociolingvisztikai kutatásokat illeti, elengedhetetlen a magyarországi szerb nyelvváltozatok szisztematikus feltárása. Hasonlóképpen szükséges a csoporton belüli nyelvhasználat kutatása is. Egy ilyen vizsgálathoz szükség van olyan kutatóra, aki tud szerbül és magyarul is, és akinek lehetősége van bejutni a magánszféra olyan

területeire, ahol a kisebbségi közösséghez tartozók egymással kommunikálnak, pl. otthon, baráti körben, informális kapcsolatokban, telefonbeszélgetések során, kisebbségi találkozók stb. A csoporton belüli kommunikáció dokumentálása és elemzése gazdagíthatja arról való ismereteinket, hogy hogyan és milyen helyzetekben használják a szerbet, illetve a magyart, milyen stilisztikai funkciója van a kódváltásnak, és hogy milyen ideológiai álláspontok kapcsolódnak ezekhez a kódokhoz. Szükség van ezenkívül a fiatalabb beszélők, különösen a diákok és a középgeneráció nyelvhasználatára és attitűdjére vonatkozó kutatásra is. Mivel nekik rendszerint korlátozott terjedelmű szókincsük és kifejezőeszközeik vannak, ők a nyelvcsere folyamatának paradigmaticus beszélői, nyelvhasználói. Végül szeretnék rámutatni a vegyes házasságokban alkalmazott nyelvhasználati stratégiák vizsgálatának szükségességére. Az ilyen kutatások véleményem szerint igen fontosak a jövőben mindenféle nyelvtervezés szempontjából.

Szerbből fordította G. Bogár Edit

Bibliográfia

- Bartha, Csilla – Borbély, Anna 2006. Dimensions of Linguistic Otherness. Prospects of Minority Language Maintenance in Hungary. *Language Policy* 5, 335–363.
- Borbély, Anna 1995. Attitudes as a factor of language choice: a sociolinguistic investigation in a bilingual community of Romanian-Hungarians. *Acta Linguistica Hungarica* 43 (3–4) (1995/1996), 311–321.
- Borbély, Anna 1997. Hungarian-Romanian. In: Goebel, H., Nelde, P., Starý Z., Wölck, W. (ed.) *Kontaktlinguistik / Contact Linguistics / Linguistique de contact* 2. Berlin, New York, 1749–1753.
- Borbély, Anna 2000. *The Process and the Factors of Language Shift and Maintenance: Sociolinguistic Research in the Romanian Minority Community in Hungary*. Open Society Support Foundation.
- Borbély, Anna 2007. Nyelvi attitűdök a magyarországi Román és Szerb közösségben. In: Zelliger, E. (ed.) *Nyelv, területiség, társadalom*. A 14. Élőnyelvi konferencia (9–11. X 2006). Budapest, 89–94.
- Bourdieu, Pierre 1977. The Economics of Linguistic Exchanges. *Social Science Information* 16, 645–668.

- Чобан-Симић, Бојана 1992. Пројекат Српске основне школе и гимназије у Будимпешти. In: Каназир, Б. (ed.) *Срби у Мађарској*. Зборник радова са конференције о националним мањинама одржане 25, 26. и 27. септембра године. Београд: Светска српска заједница, Институт српског народа, Палата Стефанеум, 1994, 83–88.
- Dorian, Nancy C. 1981. *Language Death. The Life Cycle of a Scottish Gaelic Dialect*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Erb, Maria, Knipf, Elisabeth 1999. Új lehetőségek és kihívások – új kommunikációs stratégiák? A magyarországi németek körében végzett nyelvismereti felmérés tanulságai. *Kisebbségkutatás – Szemle a hazai és külföldi irodalomból* 2.
- Filipović, Jelena 2011. Language policy and planing in standard language cultures – an alternative approach. In: Vasić, V. (ed.) *Jezik u upotrebi / Language in Use*. Novi Sad: Društvo za primenjenu lingvistiku, 121–136.
- Gal, Susan 1979. *Language Shift. Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. New York: Academic Press.
- Gal, Susan 1987. Codeswitching and consciousness at the European periphery. *American Ethnologist* 14, 637–653.
- Gal, Susan 1988. The political economy of code choice. In: Monica Heller (ed.) *Codeswitching. Anthropological and Sociolinguistic Perspectives*. New York, Berlin, Amsterdam: Mouton de Gruyter, 245–264.
- Gal, Susan 1993. Diversity and contestation in linguistic ideologies. German-speakers in Hungary. *Language in Society* 22, 337–359.
- Gal, Susan 1995. Cultural basis of language use among German-speakers in Hungary. *International Journal of the Sociology of Language* 111, 93–102.
- Gal, Susan 1988. Lexical innovation and loss. The use and value of restricted Hungarian. In: Dorian, N. (ed.) *Investigating obsolescence. Studies in language contraction and death*. Cambridge University Press, 313–331.
- Гавриловић, Љиљана 2007. Матица: између мита и стварности. In: Становчић, В. (ed.) *Положај националних мањина у Србији*, Зборник радова са научног скупа одржаног 24–26. новембра 2005. Београд: Српска академија наука и уметности, 361–362.
- Grbić, Jadranka 1994. *Identitet, jezik i razvoj. Istraživanje o povezanosti etniciteta i jezika na primjeru hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Gumperz, John J 2002. *Discourse strategies*. Cambridge: Cambridge University Press. [1982].
- Gyivicsán, Anna 1993. *Anyanyelv, kultúra, közösség-A magyarországi szlovákok*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Илић [Мандић], Марија 2009. Динамика језичке и социјалне промене: о мањинским језицима у Мађарској с посебним освртом на српски језик. *Јужнословенски филолог* LXV, 331–357.

- Илић [Мандић], Марија 2010. Метапрагматички дискурс Срба из Мађарске: ауторитет стандарда и контактни варијетет. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 53 (1), 181–197.
- Илић [Мандић], Марија 2011. *Сад од наши деца ми се радујемо да колко матерњег језика скупу и научу*: чипска говорна заједница и процес промене језика. *Етнографија Срба у Мађарској* 6, 98–120.
- Илић [Мандић], Марија 2013. Престиж шумадијско-војвођанског у Мађарској: оглед из дијахронијске социолингвистике. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 42 (1), 213–227.
- Илић [Mandić], Marija 2011. Coping with Socially Sensitive Topics Discourse on Interethnic Marriages among Elderly Members of the Serbian Minority in Hungary. *Balkanica* XLI, 33–53.
- Илић [Mandić], Marija 2012. Purizam u proučavanju srpskog kao manjinskog jezika. Srpsko-mađarski jezički kontakt. In: Vučo, J., Filipović, J. (ed.) *Jezik i društvo*. Filološka istraživanja danas, I. Belgrade: Filološki fakultet, 303–321.
- Илић [Mandić], Marija 2014. *Discourse and Ethnic Identity: the Case of the Serbs from Hungary*. München, Berlin: Verlag Otto Sagner.
- Laihonen, Petteri 2009. *Language Ideologies in the Romanian Banat. Analysis of Interviews and Academic Writings among the Hungarian and Germans*. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Ластић, Петар 2003. О положају Срба у Мађарској. In: Становчић, В. (ed.) *Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи*. Зборник радова са научног скупа одржаног 26–29. новембра године. Београд: САНУ. 2005, 187–234.
- Milroy, James 2001. Language Ideologies and the consequence of standardisation. *Journal of Sociolinguistics* 5 (4), 530–555.
- Папулин, Павле 1998. О неким психолошким проблемима употребе језика у дијаспори. In: Чобељић, Н., Мацура, М., Башић, Г., Ластић, П. (eds.) *Друштвене науке о Србима у Мађарској*. Зборник радова са округлог стола одржаног 6–8. децембра године. Будимпешта: САНУ, Самоуправа Срба у Мађарској, 2003, 233–234.
- Petrović, Tanja 2015. *Srbija i njen jug. „Južnjački dijalekti” između jezika, kulture i politike*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Попис становништва у Мађарској 2001, 2011. Népszámlálás, <http://www.ksh.hu/nepszamlalas/>
- Прелић, Младена 1995. *Срби у селу Ловри у Мађарској током XX века*. Будимпешта: Српски демократски савез.
- Прелић, Младена 2001. Матерњи језик код Срба у Мађарској као симбол етничког идентитета. *Етнографија Срба у Мађарској* 3, 98–107.

- Прелић, Младена 2008. „(H)и овде (н)и тамо”: концептуализација и симболизација етничког идентитета Срба у Мађарској на крају XX века. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Réger Zita 1979. Bilingual Gypsy children in Hungary: Explorations in the ‘natural’ acquisition of a second language. *International Journal of the Sociology of Language* 19, 59–82.
- Ружин, Милан 1994. Основни задаци за унапређивање српског школства. In: Каназир, Б. (ed.) *Срби у Мађарској*. Зборник радова са конференције о националним мањинама одржане 25, 26. и 27. септембра 1992. године. Београд: Светска српска заједница, Институт српског народа, Палата Стефанеум, 73–82.
- Сикимић, Биљана 2003. Срби на Чепелској ади, етнолингвистички поглед. *Етнографија Срба у Мађарској* 4, 34–48.
- Сикимић, Биљана 2005. Бањаши на Балкану. In: Сикимић, Биљана (ed.) *Бањаши на Балкану : идентитет етничке заједнице*. Београд: Балканолошки институт САНУ, 7–12.
- Сикимић, Биљана 2006. Две мањине: Срби и Роми/Бејашини у мађарској Барањи. *Етнографија Срба у Мађарској* 5, 101–112.
- Сотиров, Петър 2000. *Език и живот : Социolingвистическо описание на Българите в Унгарија*. Будапешта.
- Šare, Sandra, Stanković, Stanislav 2011. O fenomenu lingvicizma među srbijanskom akademskom filološkom elitom. *Dijalekat – dijalekatska književnost* (Naše stvaranje LVIII/1-4), 46–54.
- Tsitsipis, Lukas 1998. *A Linguistic Anthropology of Praxis and Language Shift: Arvanítika (Albanian) and Greek in Contact*. New York: Oxford University Press; Oxford: Clarendon Press.
- Vékás, János 2005. Spectra: National and Ethnic Minorities of Hungary as Reflected by the Census. In: Tóth, Á. (ed.) *National and Ethnic Minorities in Hungary, 1920–2001*. New Jersey: Atlantic Research and Publications Inc, 1–161.
- Weinreich, Uriel 1953. *Languages in Contact*. New York: Columbia University Press.

Strategies of Language Maintenance and Multilingualism Among the Serbs in Hungary: Challenges and Prospects

Marija Mandić, Serbian Academy of Sciences and Arts, Institute for Balkan Studies

Abstract

The paper focuses on the sociolinguistic situation of Serbian in Hungary. The first part presents the results of the sociolinguistic research of minority languages in Hungary. This research shows that minority communities are undergoing language shift and that their minority varieties have a low status in both minority and majority cultures. The paper then analyses the aspects of Serbian language usage which are believed to be important for this particular sociolinguistic situation: language use in public space and media, destabilization of the relation nation-language, traditional multilingualism, importance of language maintenance in interethnic marriages, status of Serbian varieties from Hungary in Serbian national culture. Finally, the perspectives for language maintenance and revitalization are commented on, and some directions for further sociolinguistic research on Serbian in Hungary are suggested.

Keywords: sociolinguistics, minority languages, language shift, contact variety, Serbian in Hungary.

Strategije održanja jezika i višejezičnosti Srba u Mađarskoj: izazovi i perspektive

Marija Mandić, Srpska akademija nauka i umetnosti, Balkanološki institut

Sažetak

Rad se bavi sociolingvističkom situacijom srpskog jezika u Mađarskoj. U prvom delu, predstavljeni su rezultati savremenih sociolingvističkih istraživanja manjinskih jezika u Mađarskoj. Istraživanja ukazuju na proces zamene manjinskih jezika i nizak status manjinskih varijeteta kako u većinskim tako i u manjinskim kulturama. Drugi, središnji deo razmatra upotrebu srpskog u Mađarskoj. Ukazuje se na odlike koje su važne za razumevanje njegove savremene sociolingvističke situacije, kao što su: jezik u javnom prostoru i medijima, destabilizacija odnosa nacija-jezik, tradicionalna višejezičnost, značaj održanja jezika u međuetničkim brakovima, status srpskih varijeteta iz Mađarske u manjinskoj i nacionalnoj kulturi. Na kraju se razmatraju perspektive za održanje i revitalizaciju srpskog jezika, kao i za dalja sociolingvistička istraživanja.

Ključne reči: sociolingvistika, manjinski jezici, zamena jezika, kontakti varijeteta, srpski jezik u Mađarskoj.